

УДК. 616.31:61

ҚАДИМГИ ДУНЁДА СТОМАТОЛОГИЯНИНГ ПАЙДО БЎЛИШИ

Т.О. Раҳмонов

Альфраганус университети олий таълим ташкилоти
Даволаш факультети ички касалликлар кафедраси

Аннотация

В статье представлены сведения о возникновении и развитии стоматологии в древние времена в разных странах.

Ключевые слова: древние целители, пломба, стоматолог, стоматологические заболевания, протез, драгоценные металлы.

Annatation.

This article provides information about the origin and development of dentistry in ancient times in different countries.

Key words: ancient healers, filling, dentist, dental diseases, prosthesis, precious metals.

Аннотация.

Ушбу мақолада Қадимги даврда илк бор турли давлатларда стоматологиянинг пайдо бўлиши ва ривожланиши тўғрисида маълумотлар келтирилган.

Калит сўзлар: қадимги табиблар, пломба, стоматолог, стоматологик касалликлар, протез, қимматбаҳо металллар.

Кириш. Стоматологияни бизгача етиб келишини илмий асосланган ҳолда илк бор турли европа ва бошқа дунёда урганилиб келган.

Усуллари. Тарихий материалларга асосланган ҳолда урганилиб натижаларга эришилди, бунда бир канча китоблар, мақолалар урганилди сурок қилиш, қучириб олиш, расмларга асосланган ҳолда.

Натижалар. Олинган маълумотларга XIX асрнинг охирида содир бўлган кўплаб муҳим илмий кашфиётлар даволанишга ёндашувга катта самарали таъсир кўрсатди. Стоматологиянинг жағ-фасиал жарроҳлиги билан бирлашиши юз берди ва тиббиётнинг бу соҳаси таниш «стоматология» номини олди. Қадимги дунё стоматологиясини ривожланиш катта аҳамиятга эга.

Муҳокама. Олинган натижаларга асосланган ҳолда урганилган ва олинган натижалар муҳокамаси тарихий катта аҳамиятга эгадир. Олинган натижаларни

аҳолига ва талабаларга етказимаксадга мувофиқдир.

XVII-XVIII-асрлар бўсағасида Францияда стоматология биринчи бўлиб алоҳида тиббий мутахассислик сифатида кўриб чиқилиб, қирол фармони билан жарроҳ стоматолог даражаси белгиланган [5].

Бу, асосан замонавий стоматологиянинг асосчиси ҳисобланган машҳур француз шифокори Пер Фаучард туфайли содир бўлди. У қирол Людовик XII, машҳур файласуф ва маърифатпарвар Дидро, кардинал Де Флери ва аристократиянинг бошқа вакиллари билан танишларини даволаган [7,18].

Тарихдан маълумки ва ажабланарлиси шундаки, ўтказилган археологик тадқиқотлар шуни кўрсатадики, неолит одамлари бурғулаш (тешиш) ва тишларни даволаш усуллари билан аллақачон таниш бўлган [11,18]. Покистон ҳудудида тишларида сунъий келиб чиқиши, аниқ тешиклари бўлган одамларнинг

қолдиклари топилган. Бу қабрларнинг ёши тахминан тўққиз минг йилликлигидан дарак беради [3]. Қадимги табиблар пломба моддаси таркибида асфалтга ўхшаш моддадан фойдаланганлар деб тахмин қилинади.

Қадимги Месопотомияда улар хенбане ва бошқа ўсимлик таркибий қисмларидан тайёрланган махсус пастадан фойдаланганлар [9]. Сеҳрнинг (Сеҳрли кишилар тамонидан) талаффузи билан биргаликда у касал тишини бўшлиғига ётқизилган (киритилган) афсун “Тиш оғриғига қарши фитна” деб номланган.

Қадимги Мисрда тиш шифокори касби жуда кенг тарқалган ва обрўли бўлганлиги ҳақида кўплаб далиллар мавжуд.

Папирус бизга Мисрликларнинг ўсимликларнинг шифобахш хусусиятлари ҳақида чуқур билим олиб келди, ўша давр шифокорлари

гингивит, эрозия ва пулпитни даволашга ишлатилган (ямаш) пломба материаллари ва яллиғланишга қарши бирикмалар таёрлашни билганлар ва ишлаб чиққанлар [11].

Қадимги Миср цивилизацияси биз тиш пастаси ихтиросига қарздормиз улар ўша пайтда тухум қобиғи, пемза, мирра ва кулдан тайёрланган. Мисрликлар тишларини ювишни билганлар ва учи бўлинган ёғоч таёқлар билан ювганлар [1].

Қадимги Мисрда стоматология санъатининг ривожланиш даражаси топилган мўмийларга қадар ҳам баҳолаш мумкин. Ўша даврнинг шифокорлари жуда мураккаб операцияларни бажаришни, жағини бурғулашни ва тушган ёки сунъий тишларни олтин сим ёрдамида боғлашни билганлар [5].

Тарихдан бизга маълум қилган энг қадимги стоматологнинг номи бугунги кунгача сақланиб қолган. Унинг исми Хеси-Ре бўлиб, у ҳақида шундай ёзилган: «Тишларни даволовчи шифокорларнинг энг улуғи» [12].

Ҳозирги Мексикада олиб борилган қазилмалар шуни кўрсатдики, тиш

бурғулаш техникаси майя цивилизациясига ҳам маълум бўлган, аммо улар кўпроқ косметик мақсадларда ишлатилган. Ҳиндлар қимматбаҳо тошларни тишларига солиб, уларни inleys билан безашган, уларга мураккаб шакллар беришган ва ҳатто феруза ва нефритни ҳам қўллаганлар [14].

Қадимги Юнонистон олимлари, улар томонидан қўлланиладиган усуллар баъзан нафислик билан фарқ қилмаган. Масалан, ўткир оғриқни даволаш учун яллиғланган асаб толасини ёки тўқимасини қиздирилган темир билан куйдирган, самарали усул, аммо унчалик инсонпарварлик бўлмаган.

Қадимги Юнонистон олимлари, шу жумладан машҳур Гиппократ ҳам одамларни тиш касалликларидан халос қилиш йўлини излаган.

Гиппократ биринчи бўлиб оғиз бўшлиғининг

кўплаб касалликларини батафсил тавсифлаб берган у доривор ўсимликларнинг қайнатмалари билан даволашни таклиф қилган.

Қадимги Юнон олимларининг шарафига шуни айтиш керакки, уларнинг кўплари энг кичик оғриқда тишни олиб ташлашга шошилмайдилар ва уни даволаш йўлини топишга ҳаракат қилишди. Улар томонидан таклиф қилинган баъзи ғоялар ва усуллар (масалан, жағнинг синиши ёки жойидан чиқиб кетганда найзалаш) (махсус симлар билан қотириш) бугунги кунда ҳам такомиллаштирилган шаклда қўлланилади. Қадимги Римда тишларни даволаш ва протезлаш билан нафақат шифокорлар, балки табиблар, сеҳргарлар, сартарошлар ва заргарлар ҳам шуғулланган [13].

Милoddan аввалги II асргача тиш оғриғидан қутилиш учун, Римликлар ўсимликларнинг инфузиялари ва дамламаларини, сеҳр ва маросимларини ишлатишган, аммо барибир асосий усул тиш чиқариш (олиб талаш) эди.

Бой одамлар учун протезлар қимматбаҳо металлрдан, ҳайвонларнинг тишларидан ёки камбағалларни тишларидан ясалган.

Бирок, бу протезлар амалий эмас эди. Римликлар тишларини тозалаш учун карбамид кукунидан фойдаланганлар [4]. Милоддан аввалги I асрда стоматология тарихида янги саҳифа очилди. Рим шифокори Аршиген, биринчи марта терапевтик мақсадларда тиш пулпа камерасини маткап (сверла ёки буралаш) билан очган. Шу билан бирга, пулпит ва периодонтит ўртасидаги фарқлар тасвирланган. Буни машҳур Рим шифокори Клавдий Гален ўз тажрибасидан ушбу касалликларнинг кечишини кузатганидан сўнг амалга оширилган [18].

Қадимги Японлар тиш олиб ташлашнинг ўзига хос усулига эга эдилар – болға ва тиска (кискич) ёрдамида улар касал тишни силкитиб, сўнгра ҳеч қандай асбобсиз ялонғоч қўллари билан олиб ташлашган.

Маълумки, қадимги Хитойда тиббиёт бўйича энг чуқур билимлар тўпланган бўлиб, Хитойликлар ҳозиргача ҳақли равишда фахрландилар. Айнан ўша ерда замонавий тиш чўткаларининг биринчи прототиплари пайдо бўлди, уларни ишлаб чиқариш учун ҳайвонларнинг жунларидан ясалган чўткаларни ишлатилган. Тиш ва тиш милкининг кўплаб касалликлари тасвирланган қадимий қўлёзмалар ва рисо-лалар сақланиб қолган. Уларни даволаш учун турли хил усуллар қўлланилган, дори-вор ўсимликларнинг қайнатмаларидан тортиб келажакдаги пломбаларининг прототипларигача

[14]. Милодий VII асрда яшаган Хитойлик олим Шу Кунг кариес бўшлиқларини тўлдириш учун эритилган кумушдан фойдаланишни таклиф қилган. Машҳур форс олими Ависенна тиш оғриғи ҳақидаги асл гипотезасини тақдим этди. У ўзининг «Тиббиёт фанининг қонунлари» рисоласида тиш чиқариш, пломба материаллари ва асбобларга кўрсатмалар ҳақида гапирди, шунингдек, оғиз бўшлиғини касалликларининг олдини олиш бўйича тавсиялар берган [3].

Ўрта асрларда тиббиёт бутунлай черков назорати остида бўлиб, у жарроҳлик операцияларини, шу жумладан тишларни олиш

ва даволашни билимли шифокорга нолойик касб деб тан олди. Шундай қилиб, стоматологик амалиёт тиббиётдан жуда узоқ бўлган одамларнинг қўлида эди: сартарошлар, ванналар, хунармандлар ва ҳатто жаллодлар, уларда тегишли маълумот йўқлиги сабабли стоматология усулларини ишлаб чиқиш ва такомиллаштиришга доир эмас эдилар. Кўпинча даволаниш фақат касал тишни олиб ташлаш эди [4].

Ўша давр жамиятида бемани хурофотлар ҳукумрон эди. Одамлар, масалан, маълум бир «тиш курти» тишларга зарар етказишига ишонишган. Тиш оғриғи одамга гуноҳлари учун юборилган шунинг учун даволаш керак эмас деган сўзларни айтишган. Ажабланарлиси шундаки, бундай қарашлар туфайли одамлар тишларини шафқатсизларча олдириб ташлашган, баъзан ҳаттоки жуда ёшлигида ҳам.

Бундай «даволаниш» кўпинча одамлар гавжум жойларда: ярмаркаларда, бозор майдонларида, байрамларда, шунингдек, ҳаммом ва сартарошхоналарда бўлиб, оммавий томоша характерида эга эди.

Ўша даврнинг кўплаб расмларида, нашрларида ва бошқа санъат асарларида нотўғри сюжетлар, шунингдек, бахтсиз беморларнинг азобланишлари ўз аксини топган [14]. Уларда биз тишларни олиб ташлаш учун ишлатиладиган асбоблар металл буюмларни кўпроқ кўзга ташланганлигини кўрамиз.

Даволашнинг асосий усули тишларни олиб ташлаш бўлганлиги сабабли, одамлар протезга мурожаат қилишлари керак эди, аммо бу фақат бадавлат одамлар учун мавжуд эди. Протезлар қимматбаҳо металллар, фил суяги ва бошқа материаллардан тайёрланган [14]. Улар асосан косметик функцияни бажарган ва жуда қулай эмас эди. Тишларни даволаш ва протезлашда кўплаб янги ғояларни француз шифокорлари, хусусан, Франциянинг бир қанча қиролларининг саройи жарроҳи бўлган Амбруаз Паре таклиф қилган [14].

Шунга қарамай, тиш оғриғини терапевтик даволашда алоҳида уринишлар амалга

оширилган. Мисол учун XI асрда Болонья университети профессори Жованни Арколани Арчиген томонидан кашф этилган тишни бурғулаш усулини қўллаган, кейин пулпани куйдириб, бўшлиқни олтин билан тўлдирган. Баъзи шифокорлар каутеризация учун мой ва сульфат кислотада фойдаланганлар [7]. Самаралироқ воситалар йўқлиги сабабли, пулпа каутеризация усули XIX асрда ҳам стоматологлар томонидан қўлланилган.

Ўрта асрларнинг ўқимишли шифокорлари ва жарроҳларининг хизматларидан фақат бадавлат кишилар фойдаланишлари мумкин эди: улар тиш оғриғини мишяк билан даволаган, олтин пломба қўйган, бўшаган тишларни мустаҳкамлаган, милк касалликларини даволаган ва протезлар ясаган. Камбағал синфлардан бўлган одамларнинг тақдири деярли ҳар доим тиш шифокорига, сартарошга ёки хунармандга мурожаат қилиш эди, у касал тишни олиб ташлаш орқали муаммони тубдан ҳал қилган [14]. Замонавий даврда стоматологиянинг ривожланиши, ўрта асрлардаги нотўғри қарашлар ўрнини босган Янги асрнинг илмий кашфиётлари одамларни ўз атрофидаги дунё қарашларини қайта кўриб чиқишга мажбур қилди.

Янги ёндашувлар ва тадқиқот усуллари тиббиётнинг турли соҳалари, жумладан стоматологияни ҳам жадал ривожланишига олиб келди [17].

Француз шифокори Пьер Фаучарднинг 1728 йилда нашр этилган “Тиш шифокори жарроҳи ёки тишлар ҳақида рисола” монументал асари ҳақиқий ютуқ эди. Унда 130 га яқин стоматологик касалликлар тасвирланган ва биринчи марта стоматологиянинг барча бўлимларини бирлаштирган изчил тизим таклиф қилинган [14].

Пьер Фаучард стоматологияда кўплаб ажойиб ғоялар муаллифи у янги пломба материаллари ва асбобларидан фойдаланган, тишларни текислаш учун пластинкаларни ихтиро қилган, беморнинг оғзига ёруғликни аниқ йўналтириш учун линзалар

ва нometалларнинг махсус тизимини ва бошқа жиҳозларни ихтиро қилган.

Фаучарднинг тиш протезини ривожлантиришга қўшган ҳиссаси ҳам катта – у тишсиз жағларга пружиналар ёрдамида ўрнатилган пинли тишлар ва тўлиқ олинадиган протезлардан фойдаланишни бошлади, шунингдек, биринчи марта бузилган тишларни олтин билан қоплашни таклиф қилди. Коронкаларни қўйиб ва бемор тишларининг табиий рангига мос келадиган чинни қопламаларни қўллаган [3].

Францияда француз шифокори Пьер Фаучард жарроҳ тиш шифокори унвонини олган биринчи шифокор ва тез орада стоматологик хизматларга бўлган катта талаб уни стоматология устахонасини яратиш ғоясига олиб келди. У ўрта тоифадаги заргарлар орасидан ишчилар танлаб, зарур тиббий билимлар берган, сўнгра улар имтиҳондан ўтиб, протезлаш сирларини пухта эгаллаган. Бу стоматологлар учун махсус таълимнинг бошланиши эди [16].

Пьер Фаучард ва бошқа шифокорларнинг меҳнати туфайли Европада биринчи стоматология мактаблари очилди ва стоматология фанининг барча бўлимларининг жадал ривожланиши бошланди.

Олдинга катта қадам кариес бўшлиқларини тозалаш учун қўл бурғусидан фойдаланиш эди. Ушбу манипуляцияни биринчи бўлиб 1684 йилда жарроҳ Корнелиус Солинген амалга оширган.

Кумуш амалгам тишларни тўлдириш учун кенг қўлланила бошланди. 1840 йилда жарроҳлик форсепслари ишлаб чиқилди ва гипс биринчи марта таассурот материали сифатида ишлатилган ва 1880 йилларда шифокор Дубоис де Чеман чиннидан сунъий тишларни яратган [7].

XIX асрнинг иккита ихтироси - стоматологик бурғулаш ва стоматология кафедраси стоматология амалиёти учун ҳақиқатан ҳам инқилобий эди.

1864 йилда англиз стоматологи Жорж Харрингтон биринчи двигателли маткапни ихтиро қилди, у соат каби калит билан ишга туширилди. У икки дақиқа ишлаши мумкин

эди, лекин жуда шовқинли ва фойдаланиш учун ноқулай бўлган [13].

1871 йилда америкалик стоматолог Жеймс Беалл Моррисон биринчи оёқли маткапни ишлаб чиқди, у дарҳол стоматологлар орасида жуда машҳур бўлди [15].

Ушбу маткапнинг оёқ ҳаракати шифокорнинг қўллариани манипуляциялар учун бўшатди, аммо бу асосий нарсас эмас эди. Моррисон қурилмаси 2000 рпм айланиш тезлигига эришди, бу ўша даврдаги энг яхши қўл маткапларидан 20 баравар тезроқ эди. Бу тишнинг қаттиқ тўқималарини янада самаралироқ кесиш ва беморларнинг оғриғи ва ноқулайлигини камайтириш имконини берди. Шундай қилиб, стоматологик ёрдам сифати янги босқичга кўтарилди [6].

Тахминан бир вақтнинг ўзида Американинг White компанияси гидравлик ўриндиқ баландлигини сошлаш механизмига эга биринчи стоматологик стулни яратди. Кресло темирданясалган ва тери билан қопланган.

Адабиётлар

1. Абдуллаев А.А. К истории развития медицина Хорезма 1873 г.: Дис. ... д-ра мед. наук. – М., 1971. – 431 с.
2. Акилов Т.А., Мавлянова Н.Т., Ким А.Л., Нигматов Р.Н. Становление зубо врачевания в Туркестанском генерал-губернаторстве (1865-1917 гг.) // Рос. стоматол. журн. – 2004. – №4. – С. 37-38.
3. Белова Ю.М., Сорокина Т.С. Древнеегипетская медицина в отечественной дореволюционной периодике // Вестн РУДН. – 2006. – №3 (35). – С. 81-86.
4. Заблудовский П.Е., Крючок Р.Р., Кузьмин М.К. История медицины. – М.: Медицина, 1981. – 304 с.
5. Лапина Н.В., Ижнина Е.В., Гришечкин С.Д. и др. Исторические аспекты развития медицинской специальности «Стоматология» // Кубанский науч. вестн. – 2017. – №1 (162). – С. 165-170.3
6. Мавлянова Н.Т. и др. Становление зубо врачевания в Туркестанском генералгубернаторстве (1865-1917 гг.) // Рос. стоматол. журн. – 2004. – №. 4. – С. 37-39.
7. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизнинг мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамыз. Ўзбекистон матбуот ва ахборот агентлигининг “O’zbekiston” нашриёт матбаа ижодий уйи. 2017 й.
8. Нигматов Р.Н., Мавлянова Н.Т., Бабаджанов А.С. Становление и организация стоматологической помощи в Туркестанской Республике. // Stomatologiya. – 2004. – №3-4 (25- 26). – С. 117-118.
9. Пашков К.А. История стоматологии от истоков до XX века. – М., 2018. – 369 с.

Бу унга антисептик воситалар билан даволашга имкон берди.

XIX асрнинг охирида содир бўлган кўплаб муҳим илмий кашфиётлар даволанишга ёндашувга катта сарали таъсир кўрсатди. Стоматологиянинг жағ-фасиал жарроҳлиги билан бирлашиши юз берди ва тиббиётнинг бу соҳаси таниш «стоматология» номини олди [2,8,11].

Шундай қилиб, Қадимги дунё стоматологиясини ривожланиш тарихига назар солсак, қандай пайдо бўлган ва бизгача етиб келган, бу нарсас тарихи одамни узоқ ва чуқур ўйларга чўктиради ва сукунатга кўмгандай бўлади.

Хулоса. Олинган натижалар катта илмий аҳамиятга эга. Материал билан танишган ҳар бир шахс узи учун керакли маълумотларни ва оламшумил билимларга эга буладилар. Тиббиёт олийгоҳларида, булажак стоматолог врачлари, магистрлар ва уқитувчилар учун катта аҳамиятга эгадир.

10. Рахмонов Т.О., Рузиева С.Ю., Камилов А.А., Каримов В.В. Оценка труда медицинских сестер стоматологической поликлиники // In interdiscipline innovation and scientific research conference. – 2022. – Vol. 1, №4. – P. 99-103.
11. Ризаев Ж., Нурмаматова К. Некоторые факты развития стоматологической службы в Республике Узбекистан // Stomatologiya. – 2018. – Т. 1, №2 (71). – С. 5-8.
12. Mirvarisova L.T., Nurmamatova K.H., Mirzarahimova K.R. Medical management, optimization and improvement of the health system in Uzbekistan // Journal of Dentistry. – Tashkent. – 2018. – Т. 4. – С. 61-64.
13. Mirzarakhimova K.R., Nurmamatova Q.C., Sharipov A.T. et al. Management in stomatology // South Asian J. Market. Manag. Res. – 2020. – Vol. 10, №10. – P. 82-89.
14. Nurmamatova K.C., Abdukadirov K.J., Karimova M.U., Makhmudova M.X. The study of the dynamics of the incidence of allergic rhinitis among children in Tashkent // Sustainability of education, socio-economic science theory. – 2022. – Vol. 1, №4. – P. 56-59.
15. Rakhmanov T.O., Nurmamatova K.C., Abdukadirov K.J. et al. Innovative factors of raising youth morality in the republic of Uzbekistan // In Interdiscipline innovation and scientific research conference. – 2022. – Vol. 1, №3. – P. 55-57.

УДК:-616.716.4-001.5-06-07-08